

Дмитро СЕМКО
(Київ, Україна)

УДК: 94(477):930.1+930.85 Перетц

Літературна творчість Лазаря Барановича в дослідженнях Володимира Перетца

Серед літературних творів другої половини XVII ст. спадщину чернігівського архієпископа Лазаря Барановича вирізняє певна універсальність, яка і привертала увагу істориків, літературознавців, бібліографів протягом вже більше двох століть. Літературна спадщина Лазаря Барановича надзвичайно різноманітна. Вона складається з полемічних та гомілетичних трактатів, поетичних збірок. Протягом першої половини XIX ст. дослідження літературної спадщини Лазаря Барановича було майже виключно прерогативою церковних істориків. Митрополит Євгеній (Болховітінов) ще 1827 року подав коротенькі відомості про Лазаря Барановича. Пізніше до творчості Лазаря Барановича зверталися Філарет (Гумілевський), А. Страдомський та ряд інших дослідників, що розглядали літературну творчість чернігівського владики переважно в контексті його церковно-адміністративної діяльності [1, 7, 10].

Одним з найвизначніших представників університетської науки, які досліджували творчість Лазаря Барановича в контексті української літератури другої половини XVII ст. був професор Харківського університету М. Сумцов. Діяльність його припадає на останню третину XIX – початок XX століття. Монографія вченого про Лазаря Барановича, яка побачила світ 1884 р., а також низка робіт, присвячених іншим представникам Чернігово-Новгород-Сіверського культурного осередку, що входили до серії під загальною назвою «К истории южнорусской литературы XVII века», стали вагомим явищем тогочасної історіографії [8, 9]. М. Сумцов зібрав та проаналізував епістолярну спадщину, актові матеріали та більшість творів чернігівського архієпископа та його оточення, проте його роботи мали певні недоліки, на що вказували вже сучасники М. Сумцова [6].

Спробою заповнити наявні лакуни у дослідженні творчої спадщини Лазаря Барановича стали дві публікації В. Перетца, здійснені ним на сторінках «Киевской старины». В статті ми спробуємо охарактеризувати творчий доробок дослідника і видавця численних пам'яток української літератури, присвячений двом рідкісним книгам чернігівського владики.

Перша з двох публікацій – «Filar Wiary» знову найденное сочинение Лазаря Барановича» - присвячена опису доволі рідкого видання – поетичної збірки Лазаря Барановича. В.Перетц не обмежився розглядом анонсованої книги Барановича, а навів весь доступний йому список праць чернігівського архієпископа. Спираючись на посвяту «Старого костьолу» І. алятовського, в якому перераховані деякі праці Л. Барановича, а також на доступну йому бібліографію, В. Перетц поставив собі за мету з'ясувати, які саме праці належать перу Барановича, враховуючи суттєві розбіжності, що існували у

бібліографів. Посилаючись на роботи Філарета (Гумілевського), П. Стросва, М. Сумцова та К. Естрейхера, В. Перетц доповнив і розширив список відомих праць чернігівського владики, довівши їх кількість до двадцяти восьми. Зауважимо, що в наступній статті дослідник піддав сумнів існування трьох з них [4, с.227].

Розпочинаючи безпосередній аналіз твору Л. Барановича, В. Перетц зазначив, що певний інтерес вона викликає не лише як збірка віршів на богословсько-полемічні теми, а ще й тому, що вона є прикладом брошур, з якими полемісти XVII ст. зверталися до натовпу, який, на думку вченого, не лишався осторонь церковно-богословських суперечок [3, с.61]. Останнє зауваження В.Перетца викликає певні сумніви – навряд чи розглядувана брошура слугувала саме зверненням до натовпу, та й наклад її навряд чи був великий. Інакше б брошура не стала б бібліографічною рідкістю. (Адже примірники інших творів Лазаря Барановича, Іоанникія Галятівського та інших представників Чернігово-Новгород-Сіверського осередку збереглися значно краще). Взагалі, більшість поетичних збірок та полеміко-публіцистичних трактатів Лазаря Барановича призначалися не для широкого загалу, а скоріше для невеликого прошарку освіченої спільноти, так би мовити, поціновувачів. Через це і мова більшості творів Барановича або польська, або книжна церковно-слов'янська, що також не сприяло розповсюдженню його творів серед широких верств населення. На противагу цьому, твори іншого представника Чернігово-Новгород-Сіверського осередку Іоанникія Галятівського значно демократичніші як за складом, так і за мовою викладу, наближеної часто до народної.

На думку В.Перетца, зміст «Filara Wiary», що включає сімнадцять віршів, розпадається на три групи. [3, с.62] До першої він відносить вірші, присвячені сходженню Святого Духа та Трійці. Дослідник наводить численні цитати з них, зауважуючи, що зміст деяких віршів важко пояснити без знання старої символіки південно-руської літератури [3, с.65]. Проте сам цієї символіки не пояснює.

Друга група віршів присвячена Божій Матері. Передаючи зміст першого вірша, що входить до цієї групи, В. Перетц зазначає, що «Молитвенное вдохновение проникает это стихотворение и придает ему ту жизненность и силу, которой лишены рассмотренные выше вирши, вошедшие в «Filara Wiary» [3, с.68].

Третю групу складають вірші полемічного характеру, в яких захищається православ'я [3, с.69]. Один з віршів цієї групи направлений проти аріан, інші прославляють православні християнські цінності. Закінчується брошура прозовими висловками з псалмів, символа апостольського, послання до Галатів латиною та польською мовою, розташованих таким чином, що частково пояснюють одна одну.

В.Перетц висунув гіпотезу, що віднайдена ним брошура Лазаря Барановича тематично пов'язана з іншим твором чернігівського владики – трактатом «Nowa wiąga», направленим проти «Starej wiągu» П. Бойми. Вона могла бути підготовлена автором задля того, щоб певним чином підготувати читачів до фундаментальної полемічної «Nowej wiągu». Порівнюючи зміст «Filara Wiary» з змістом «Nowej wiągu», В.Перетц дійшов висновку, що частина віршів з «Filara Wiary» згодом була вміщена до «Nowej wiągu». Перетц вважає, що об'єм та віршована форма «Filara Wiary» надавали йому більш популярний вигляд викладеним в ній богословським питанням [3, с.73].

В. Перетц звернув увагу і на те, що «Filar Wiary» складений доволі непослідовно, що вірші, присвячені різним питанням, розміщені без системи. На думку вченого, це є спільною ознакою південноруських авторів другої половини XVII ст.

«Книга смерті» архієпископа Лазаря Барановича є певним доповненням до роботи В. Перетца, присвяченої «Філяру віри». «Книга смерті» зберігалася у бібліотеці церковно-історичного музею при Київській духовній академії. Враховуючи, що віднайдене видання було дуже рідкісним, а згадки про цю книгу В. Перетц знайшов лише у Галятовського та Естрейхера, дослідник здійснив доволі ґрунтовний його опис.

В.Перетц звернув увагу і на те, що в одному з віршів «Книги смерті» Барановича перераховані в хронологічному порядку його твори, причому цей перелік співпадає з бібліографією Барановичевих творів, яку подав Галятовський. На підставі наведених у цьому вірші даних В. Перетц припустив, що де-які з книг, авторство яких приписувалося Барановичу К. Естрейхером, ніколи не існували в реальності, а про деякі інші видання не згадував сам Баранович, вважаючи їх не надто важливими [4, с.227].

Вірші, цитати з св. Письма, благочестиві роздуми, які входять до першої частини книги, присвячені св. Хресту. Перетц наводить численні цитати з курйозних та інших віршів Барановича, зазначаючи, між іншим, що «Как и в других – и в этой книге Л. Баранович не остался чуждом политической жизни современного ему общества. Как в «Lutnie Apollinoweу» и в «Nowey Mierze» - так и здесь (л.48-50) он старается провести мысль о необходимости единогодушного отпора туркам со стороны Польши и Руси». [4, с.231] Інша група віршів стосується Різдва Христового, Вознесіння. В них автор повертається до боротьби з турецькою експансією.

Підсумовуючи свій розгляд, В.Перетц своєрідним чином охарактеризував поетичну збірку Барановича, зауваживши, що хоч вірші Барановича не відрізняються красою форми та багатством думки, проте цей твір дозволяє ознайомити читачів з дуже рідкісною книгою, «произведением во всяком случае не последнего в ряду литературных труженников той эпохи». [4, с.233]

На початку статті, присвяченої «Книзі смерті», В.Перетц вказує, що віднайдена ним книга Барановича не була відома дослідникам. Проте за дев'ять років до публікації В.Перетца на сторінках «Киевской старины» з'явилася стаття М. Марковського, так само присвячена «Книзі смерті» Лазаря Барановича. [2] В ній дослідник зазначає, що першим відомості про описуване видання надав професор Петров, а в монографії М.Сумцова лише припускається існування цієї книги, поряд з іншим твором Барановича – «Книгою народження». Очевидно, і В. Перетц, і М. Марковський користувалися одним і тим же примірником книги, який подарував бібліотеці Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії Г. Мілорадович.

Розмірковуючи над причинами появи такого твору, М. Марковський називає, серед іншого, похилий вік автора та його схильність до містичного світосприйняття [2, с.203]. Проте, далі М. Марковський звертає увагу на співзвучність сюжетів «Книги смерті» та «Лютні Аполонової», написаної наприкінці 1660-х років, коли Лазар Барнович був значно молодший і вів доволі активне суспільне життя. Очевидно, не лише похилий вік спонукав Барановича до роздумів про вічність...

На відміну від В. Перетца, М. Марковський не наводить практично кожен вірш з книги Барановича, а дає загальну оцінку цієї книги, лише підкріплюючи

свої зауваження щодо її змісту відповідними цитатами. Для М. Марковського, як і для В. Перетца, більшість віршів Барановича є прикладом схоластичного пустослів'я, яке М. Марковський вважав загальною рисою творів більшості українських поетів XVII ст. Проте, дослідник звертає увагу і на те, що окремі вірші мають певні автобіографічні сюжети, дозволяючи, наприклад, підтвердити час, коли Баранович отримав сан єпископа, або ж патріотичне звучання [2, с.204].

На думку М. Марковського, Лазар Баранович дуже ретельно ставився до своїх пастирських обов'язків, вимагаючи щоб пастир «душу свою полагал за овцы свои». Марковський вважав, що ця фраза для Барановича має реальний зміст, оскільки все його життя пройшло в боротьбі за живі інтереси народу, з якого він вийшов [2, с.204].

Цікаве зауваження М. Марковського стосується віку Барановича. Дослідник зазначав, що «даже в этом старческом произведении мы видим, как дороги были Барановичу его овцы». Оскільки дата народження Лазаря Барановича досі не встановлена остаточно і серед істориків існують різні версії щодо цього, можемо зауважити, що Марковський, очевидно, належав до тих дослідників, які відносили дату народження чернігівського владика до початку XVII ст.

М. Марковський звертає також увагу на антиісламську та антиюдейську спрямованість деяких віршів Барановича, вміщених в «Книзі смерті». Дослідник пов'язував антиісламську направленість Барановичевих поезій з політичними ідеалами чернігівського владика, який вважав, що необхідно визволити Константинопольського патріарха з турецької неволі і взагалі вигнати турок з Європи. І зробити це можливо об'єднавши зусилля «орла польського» з «орлом московським» [2, с.205].

До літературної спадщини представників Чернігово-Новгород-Сіверського культурного осередку зверталися також і учасники Семінарія російської філології, заснованого і очолюваного В. Перетцем при Університеті св. Володимира у 1907 р. Учасники семінарію, серед яких в різний час були відомі пізніше науковці В. Адріанова, О. Багрій, О. Баранніков, С. Богуславський, М. Гудзій, В. Маслов, І. Огієнко та ін., розглядали різні аспекти творчості Іоанікія Галятовського, зокрема легендарно-апокрифічні елементи його творів (легенди з «Неба нового»), здійснення перекладів «Ключа розуміння» на слов'янську мову, зразки віршів Івана Величковського (який теж деякий час перебував у Чернігові і ймовірно працював у друкарні Лазаря Барановича), аналізували різні видання «Руна орошеного» Димитрія Туптала (І. Огієнко) тощо [5].

Таким чином, публікації В. Перетца, присвячені поетичним збіркам чернігівського архієпископа Лазаря Барановича, доповнили та розширили відому бібліографію праць чернігівського владика, а також дозволили більш ґрунтовно дослідити шляхи розвитку української поезії другої половини XVII ст. Численні цитати Лазаревих віршів та прозових вставок дозволили В.Перетцу проілюструвати політичні ідеали та духовні цінності чернігівського владика, хоч оцінки поезій Барановича у самого В. Перетца не завжди послідовні. Зрештою, як і у М. Марковського, для якого схоластична беззмістовність Лазаревих поезій органічно поєднується з його патріотичними поглядами та турботою про нагальні інтереси свого народу.

Статті В. Перетца та М. Марковського, присвячені «Книзі смерті», в багатьох аспектах подібні, що обумовлено змістом самого твору від якого відштовхувалися дослідники, проте різняться розставленими акцентами,

доповнюючи одна одну. Враховуючи те, що поетичні збірки Л. Барановича вже в XIX – на початку XX ст. були бібліографічною рідкістю, публікації В. Перетця не втратили свого значення і досьогодні.

Джерела та література:

1. [Евгений Болховитинов] Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви. Т. II, СПб., 1827. С.5-7.
2. М.М. [Марковский М.] Случайная библиография // Киевская старина, т. XXXII, 1891, январь. С.202-206.
3. Перетц В.Н. «Filar wiągu» вновь найденное сочинение Лазаря Барановича // Киевская старина, т. LXII, 1898, июль-август. С. 50-74.
4. Перетц В.Н. «Księga śmierci» архиепископа Лазаря Барановича // Киевская старина, т. LXII, 1898, сентябрь. С. 225-233.
5. Перетц В.Н. Новые труды по источниковедению древнерусской литературы // Унив. изв., 1905, апрель. С. 1-62. Перетц В.Н. Новые труды по источниковедению древнерусской литературы и палеографии // Унив. изв., 1909, июнь. С. 1-39. Перетц В.Н. Новые труды по источниковедению древнерусской литературы и палеографии // Университетские известия, 1907, ноябрь. С. 1-59. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии Семинария русской филологии в Москву. 1-12.02.1912 г. //Унив. изв., 1913, январь. С.1-139. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии Семинария русской филологии в СПб. 20.02-6.03.1910 г. //Унив. изв., 1910, май. С.1-14. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии Семинария русской филологии в СПб. 13-28.02.1911 г. //Унив. изв., 1912, июль. С.1-107; август. С.111-171. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии Семинария русской филологии в СПб. 23.02.-3.03.1913 г. //Унив. изв., 1913, ноябрь. С.1-44; декабрь. С. 45-86.
6. Петров Н. К истории южнорусской литературы XVII столетия. Н.Ф.Сумцов. Киев и Харьков, 1884-1885 (Рецензия) – ЖМНП, Ч. ССXXXVIII, 1885, апрель. – С. 320-323.
7. Страдомский А.И. Лазарь Баранович, архиепископ Черниговский и Новгосеверский // ЖМНП, Ч.LXXV, 1852, июль, август.
8. Сумцов Н.Ф. Иоанникий Галятовский (К истории южнорусской литературы XVII в.) //Киевская старина, т.VIII, 1884, январь. С. 1-20; февраль. С. 183-201; март. С. 371-390; апрель. С. 565-588.
9. Сумцов Н.Ф. К истории южнорусской литературы XVII столетия. Вып. I. Лазарь Баранович. Харьков, 1884.
10. [Филарет] Обзор русской духовной литературы. 862 – 1863. Сочинение Филарета (Гумилевского), архиепископа черниговского. Изд. 3-е, с попр. и дополн. автора. Кн.1 и 2, СПб., 1884.

Дмитро Семко (*Київ, Україна*). **Літературна творчість Лазаря Барановича в дослідженнях Володимира Перетця**

В статті розглядаються публікації В.Перетця, присвячені поетичним збіркам чернігівського архієпископа Лазаря Барановича – «Філярю віри» та «Книзі смерті». Аналіз цих творів дозволив В.Перетцю доповнити відому бібліографію праць чернігівського владки, а також більш ґрунтовно дослідити шляхи розвитку української поезії другої половини XVII ст.

Ключові слова: поетичні збірки, архієпископ, бібліографія, В.Перетц, Л.Баранович.

Дмитрий Семко (*Киев, Украина*). **Литературное творчество Лазаря Барановича в исследованиях Владимира Перетца**

В статье рассматриваются публикации В.Перетца, посвященные поэтическим сборникам черниговского архиепископа Лазаря Барановича - «Филарю веры» и «Книге смерти». Анализ этих произведений позволил В.Перетцу дополнить известную библиографию трудов черниговского владыки, а также более основательно исследовать пути развития украинской поэзии второй половины XVII в.

Ключевые слова: поэтические сборники, архиепископ, библиография, В.Перетц, Л.Баранович.

Dmitry Semko (*Kiev, Ukraine*). **Literary creation of Lazarus Baranovich is in researches of Vladimir Peretz**

In the article considered the publications by V.Peretz, devoted to poetry collections of Chernigov Archbishop Lazarus Baranovich – «Pillar of Faith» and «Book of Death». Analysis of these works allowed V.Peretz supplement the bibliography of the famous Bishop of Chernigov, and also more thoroughly explore the development of Ukrainian poetry of the second half of XVII century.

Key words: poetry collections, the archbishop, bibliography, V.Peretz, L.Baranovich.